

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-3-4>

Бондаренко О. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ВІДШКОДУВАННЯ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

COMPENSATION FOR LOST PROFITS DURING MARTIAL LAW: CIVIL LAW ASPECT

Статтю присвячено дослідженню цивільно-правового регулювання відшкодування упущеної вигоди в умовах воєнного стану на території України, яке має високий науковий та практичний інтерес, оскільки воно спрямоване на аналіз існуючих механізмів компенсації економічних втрат, що є запорукою стабілізації економіки та підвищення інвестиційної привабливості країни в умовах кризи. Воєнні дії призводять до значних економічних збитків, зокрема у вигляді упущеної вигоди, яку не покривають стандартні компенсаційні механізми. А недостатньо розвинена нормативно-правова база для відшкодування таких збитків створює правову невизначеність, що негативно впливає на економічну стабільність.

Звертається увага на те, що формування законодавцем дієвих механізмів відшкодування упущеної вигоди є запорукою стабілізації економіки та підвищення інвестиційної привабливості країни в умовах сьогодення, у наслідок того, що суб'єкти підприємницької діяльності будуть відчувати себе більш захищеними з боку держави.

За результатами аналізу судової практики з зазначеного питання та нормативно-правових актів з зазначеного питання, автор робить висновок, що для ефективного відшкодування упущеної вигоди під час війни слід: удосконалити нормативно-правову базу, зокрема переглянути ті, що регулюють взаємовідносини між підприємствами та державними органами, щоб забезпечити можливість компенсації за економічні збитки, спричинені воєнними діями; розробити та впровадити дієві спеціалізовані механізми компенсації; покращити єдину систему збору та аналізу економічних даних, шляхом створення єдиної бази даних щодо економічних збитків та упущеної вигоди, викликаних війною, що в свою чергу, сприятиме більш об'єктивній оцінці упущеної вигоди та визначенню розміру компенсації.

Ключові слова: збитки, втрачена вигода, компенсація, відшкодування збитків, цивільно-правове регулювання, компенсація внутрішньої вигоди.

The article is devoted to the study of legal problems related to the legal regulation of compensation for lost profits, in particular those caused by the introduction of martial law in the territory of Ukraine, which is of high scientific and practical interest, since it is aimed at developing effective mechanisms for compensating for economic losses, which is a guarantee of stabilizing the economy and increasing the country's investment attractiveness in times of crisis. Military actions lead to significant economic losses, in particular in the form of lost profits, which are not covered by standard compensation mechanisms. And an insufficiently developed regulatory framework for compensating for such losses creates legal uncertainty, which negatively affects economic stability.

The legal regulation of compensation for lost profits in wartime is considered and attention is drawn to the fact that the formation by the legislator of effective mechanisms for compensation for lost profits is a guarantee of stabilizing the economy and increasing the country's investment attractiveness in times of crisis, as a result of which business entities will feel more protected by the state.

Based on the results of the analysis of judicial practice on this issue and regulatory legal acts on this issue, the author concludes that for effective compensation for lost profits during wartime it is necessary to: improve the regulatory framework, in particular, review those that regulate the relationship between enterprises and state bodies, in order to ensure the possibility of compensation for economic losses caused by military actions; develop and implement effective specialized compensation mechanisms; improve the unified system of collecting and analyzing economic data by creating a unified

database on economic losses and lost profits caused by the war, which in turn will contribute to a more objective assessment of lost profits and determination of the amount of compensation.

Key words: *losses, lost profits, compensation, compensation for losses, civil law regulation, compensation for lost profits.*

Дослідження питання відшкодування упущеної вигоди має високий науковий та практичний інтерес, оскільки воно спрямоване на аналіз стану цивільно-правового регулювання відшкодування упущеної вигоди в Україні під час війни, що в подальшому позитивно вплине на розробку законодавцем ефективних механізмів компенсації економічних втрат, що понесені фізичними та юридичними особами. Особливої актуальності набуває питання відшкодування упущеної вигоди у сучасних умовах повномасштабної війни, оскільки воєнні дії створюють значні економічні втрати для суб'єктів господарювання, кожен бізнес зазнав значних прямих чи непрямих збитків (зменшення доходів, втрата чи пошкодження активів, неотримання запланованих прибутків, втрата контрагентів та інше) які часто не покриваються стандартними страховими полісами чи механізмами компенсації, які наразі існують та законодавчо закріплені.

Останнім часом більшість вітчизняних науковців та практиків присвячують свої надбання наслідкам, отриманих від бойових дій, особливо це стосується фіксації збитків, втрат, шкоди та отриманню компенсації. Питанням відшкодування упущеної вигоди займаються такі науковці, як Коструба А., Майданик Р., Кравчук Д., та в основному увагу автором приділено розгляду нормативно-правових актів, що забезпечують врегулювання зазначених правовідносин в Україні, особливо під час війни.

Метою статті є дослідження цивільно-правового регулювання відшкодування упущеної вигоди з подальшим визначенням напрямків розробки дієвого алгоритму та механізму документальної фіксації упущеної вигоди внаслідок воєнної агресії росії необхідних для захисту прав та інтересів бізнесу в умовах ведення бойових дій, які в майбутньому можуть бути використані в процесі відшкодування збитків.

Станом на 2025 рік власники бізнесу, підприємств готові звертатися до суду за захистом свого порушеного права внаслідок воєнних дій на території нашої держави. Але звертаючись

до практики бачимо, що на даному етапі виникає безліч запитань стосовно механізмів реалізації, – які підстави звернення до суду, правове регулювання упущеної вигоди, порядок розгляду спорів, чи можна стягнути неотримані доходи та ін.

На доктринальному рівні питання упущеної вигоди було досліджене окремими авторами, проте уніфікація юридичних термінів при формуванні цієї дефініції здійснена не була. Поняття «упущена вигода» закріпилося у низці законодавчих актів України [8].

У цивільному праві поняття упущеної вигоди традиційно стосується компенсації за втрачену можливість отримання прибутку, який особа могла б заробити за нормальних обставин. Відповідно до статті 22 ЦК України [1], особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками, згідно з частиною другою цієї статті є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі; втрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Отже, упущена вигода – потенційний прибуток, реально не отриманий підприємством, кредитором чи іншим суб'єктом господарської діяльності.

Верховний Суд в складі колегії суддів Касаційного господарського суду (КГС) Постановою від 12 листопада 2019 року № 910/9278/18 зазначив, що упущена вигода – це рахункова величина втрат очікуваного приросту в майні, що базується на документах, які беззастережно підтверджують реальну можливість отримання потерпілим суб'єктом господарювання грошових сум (чи інших цінностей), якби учасник відносин у сфері господарювання не допустив правопорушення [5]. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду по справі № 910/7511/20 назвав критерії визначення упущеної вигоди та відповів на питання,

що таке збитки. На його думку, при визначенні розміру збитків у вигляді упущеної вигоди слід керуватися такими критеріями її розрахунку (обчислення), як: звичайні обставини (умови цивільного/господарського обороту); розумні витрати; компенсаційність відшкодування збитків [6].

Для застосування такої міри відповідальності, як стягнення збитків у вигляді упущеної вигоди, необхідна наявність усіх елементів складу цивільного (господарського) правопорушення: протиправної поведінки особи (боржника); збитків, заподіяних такою особою; причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи та збитками; вини особи, яка заподіяла збитки, у тому числі встановлення заходів, вжитих кредитором для одержання такої вигоди. За відсутності одного з елементів складу цивільного правопорушення не настає відповідальності з відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди [6].

Відшкодування упущеної вигоди не оминає процедури доказування, а саме представлення доказів, що збитки були прямим наслідком війни, а не з інших причин, та що відповідна вигода була реальною й обґрунтованою. У цьому процесі важливе значення має економічний аналіз, експертні оцінки і статистичні дані. Порядок визначення збитків зазначається Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326, якою саме і затверджено «Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Відповідно до пп. 18 п. 2 вказаного Порядку, визначення шкоди та збитків здійснюється, зокрема, за таким напрямком: економічні втрати підприємств (крім підприємств оборонно-промислового комплексу), у тому числі господарських товариств, – напрям включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, втрати фінансових активів, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Згідно з цим же підпунктом серед основних показників, які оцінюються зокрема є «упущена вигода підприємств недержавної форми власності» [2].

Постановою Верховного Суду від 11 листопада 2021 року у справі № 910/7511/20 визна-

чено ключові критерії, яким слід керуватися при визначенні (обрахунку) розміру збитків у вигляді упущеної вигоди, а саме: 1) звичайні обставини (умови цивільного/господарського обороту); 2) розумність витрат; 3) компенсаційність відшкодування збитків [8].

Також Фонд державного майна України спільно з Міністерством економіки України розробили методику визначення збитків, завданих збройною агресією РФ, яка є обов'язковою для використання під час оцінки збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, проведення судової експертизи (експертного дослідження), пов'язаної з оцінкою збитків, завданих постраждалим внаслідок збройної агресії, та її положення переважають над іншими положеннями нормативно-правових актів, методик, рекомендацій тощо, які регулюють питання визначення розміру збитків, завданих підприємствам, установам, організаціям, іншим суб'єктам господарювання всіх форм власності. Розроблена методика належить до пооб'єктної оцінки, що дозволить визначити шкоду та обсяги збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку з веденням бойових дій. Методика також дозволить визначити збитки від упущеної вигоди через неможливість чи перешкоди у провадженні господарської діяльності підприємствами, які зазнали реальних збитків [4]. Окрім того, у документі запропоновані методичні засади для визначення обсягів витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав постраждалих суб'єктів. Оцінка збитків здійснюватиметься незалежними оцінювачами та судовими експертами на основі документів підприємств щодо характеристик пошкодженого майна, даних щодо його ринкової вартості. Безпосередні ушкодження аналізуватимуться за результатами огляду постраждалого об'єкта або фото- та відеоматеріалів, супутникових знімків [4]. Обов'язково під час оцінки (визначення розміру) збитків відповідно до цієї Методики є отримання визначеного законодавством документа, який підтверджує, що втрата, руйнування або знищення майна відбулася внаслідок збройної агресії.

Згідно із «Методикою визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності» передбачається проведення наступних оціночних процедур: аналіз та визначення тривалості строку компаундування, у межах якого враховується упущена вигода від активу (майна); обчислення річного розміру грошових потоків та переведення в розмір на місяць протягом усього строку компаундування; обґрунтування складових ставки компаундування та її визначення; визначення майбутньої вартості грошових потоків на кінець строку компаундування шляхом компаундування цих грошових потоків [7].

Відшкодування упущеної вигоди в умовах війни можливе за допомогою використання компенсаційних механізмів, які можуть бути реалізовані як шляхом державної підтримки, так і через судові процеси, шляхом звернення до суду у позовному провадженні. Для позитивного вирішення справи в суді важлива не лише ґрунтовна правова позиція щодо фактичних обставин справи, а й правильно обраний спосіб захисту. Можливість ефективного захисту прав у судовому порядку є запорукою дотримання принципу верховенства права та виконання вимог ст. 15 ЦК України, ст. ст. 6, 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у частині доступу до справедливого суду та забезпечення права на ефективний засіб юридичного захисту. Між тим результати проведеного вибіркового вивчення судової практики розгляду спорів дають підстави впевнено стверджувати, що позивачі не завжди обирають правильний (тобто, неефективний) спосіб захисту прав, причинами чого можуть бути як нерозуміння природи своїх власних вимог, так і процесуальна недобросовісність [3]. Тож надання оцінки обраному способу захисту має бути обов'язковим предметом дослідження під час судового розгляду та перегляду справ, щоб позивач мав змогу вчасно змінити предмет і підставу позову на належні (повторно звернутись із позовом), відповідач не обтяжувався необхідністю участі у безперспективному про-

цесі, а суд міг сконцентрувати увагу на інших справах.

Проблемним залишається питання, як отримати всі відповідні документи суб'єктам, майно яких на окупованій території чи вони здійснювали свою діяльність на територіях які зараз є непідконтрольними для України. Як оцінити упущену вигоду та отримати її відшкодування? Нажаль, станом на сьогоднішній день спеціальний дієвий законодавчий механізм правового регулювання відшкодування збитків, завданих внаслідок знищення або пошкодження майна підприємств, відшкодування упущеної вигоди в ході воєнної агресії росії на території України, відсутній і потребує втручання з боку держави з метою подолання зазначеної прогалини та є проблематикою подальшого дослідження автором.

Отже, на завершення можемо сказати, що відшкодування упущеної вигоди під час війни є важливим інструментом економічної стабілізації та підтримки підприємництва в Україні. Через існуючі виклики сьогодення є певні проблеми, подолання яких вимагає адаптації нормативно-правової бази та розробки спеціалізованих правових механізмів компенсації, з урахуванням можливості отримання компенсації упущеної вигоди суб'єктами, майно, землі яких залишилися на окупованій території чи в зоні бойових дій.

Аналізуючи предмет дослідження доцільно зробити ряд висновків. Вбачаємо, що для ефективного відшкодування упущеної вигоди під час війни слід: по-перше, удосконалити нормативно-правову базу, зокрема переглянути ті, що регулюють взаємовідносини між підприємствами та державними органами, щоб забезпечити можливість компенсації за економічні збитки, спричинені воєнними діями; по-друге, розробити та впровадити дієві спеціалізовані механізми компенсації упущеної вигоди для суб'єктів, майно яких залишилося на окупованій території та на території активних бойових дій; по-третє, покращити єдину систему збору та аналізу економічних даних, шляхом створення єдиної бази даних щодо економічних збитків та упущеної вигоди, викликаних війною, що в свою чергу, сприятиме більш об'єктивній оцінці упущеної вигоди та визначенню розміру компенсації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету міністрів України від 20.03.2022 р. №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
3. Коструба А., Майданик Р. Практика ВС: упущена вигода чи борг за грошовим зобов'язанням. *Юридична газета online*. 05.10.2021. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/praktika-vs-upushchena-vigoda-chi-borg-za-groshovim-zobov'yazanniam-.html>
4. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Наказ Міністерства економіки України та Фонду майна України від 18.10.2022 №3904/1223 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text>
5. Кравчук Д. Актуальні питання відшкодування упущеної вигоди. *Матеріали заходів*. 22.09.2023 URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/aktualni-pitannia-vidshkoduvannia-upushhenoyi-vigodi>
6. Три критерії визначення упущеної вигоди, на які звертає увагу Верховний суд. *Судебно-юридическая газета*. 27.11.2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/221277-tri-kriteriyi-viznachennya-upuschenoyi-vigodi-na-yaki-zvertaye-uvagu-verkhovniy-sud-b860db>
7. Оцінка упущеної (втраченої) вигоди внаслідок війни та знищення бізнесу URL: <https://argument.ua/uk/poslugy/upushchena-vyhody-ekspertna-otsinka/>
8. Кравчук Д. Захарчук А. Актуальні проблеми відшкодування упущеної вигоди. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 1 (127)/2024. URL <https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/2167/2510>